

Konstitucinio tapatumo koncepcijos reikšmė Europos Sąjungos teisei užtikrinti Lietuvoje

Egidijus Jarašiūnas

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės instituto afilijuotasis profesorius
socialinių mokslų daktaras
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Tel. +370 617 17449
El. paštas: e.jarasiunas@mruni.eu

Straipsnyje nagrinėjami konstitucinio tapatumo koncepcijos, išryškėjusios Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, poveikio Europos Sąjungos teisei taikyti Lietuvoje klausimai. Lietuviška konstitucinio tapatumo samprata, jungianti ir geopolitinės orientacijos principą, kurio sudedamoji dalis yra narystė Europos Sąjungoje, turėtų prisidėti prie tarpsteminės pusiausvyros, svarbios ir ES teisei užtikrinti Lietuvoje, laidavimo.

Pagrindiniai žodžiai: konstitucinis tapatumas, Europos Sąjungos teisė, ES teisės taikymas, teisiųjų sistemų pusiausvyra, nacionaliniai teismai.

Importance of the Concept of Constitutional Identity for Ensuring European Union Law in Lithuania

This paper examines issues related to the significance of the concept of constitutional identity, which has emerged in the jurisprudence of the Lithuanian Constitutional Court, and its impact on ensuring European Union law in Lithuania. This concept, which also unites the principle of geopolitical orientation, of which membership in the European Union is an integral part, should contribute to guarantee a balance between the legal systems, which is also significant for ensuring EU law in Lithuania.

Keywords: constitutional identity, European Union law, application of EU law, balance of legal systems, national courts.

Įvadas

Jei ne Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. liepos 30 d. nutarimas, vargu ar dar kartą būčiau grįžęs prie „konstitucinio tapatumo“ kategorijos reikšmės nacionalinės ir ES teisiųjų sistemų sąveikai nagrinėjimo. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas ne tik suformulavo į konstitucinių įstatymų sąrašą įrašytų konstitucinių įstatymų priėmimo ir keitimo konstitucinius reikalavimus, bet ir, kas, mano galva, ne mažiau svarbu, patikslino ir papildė 2014 m. sausio 24 d. ir 2014 m. liepos 11 d. nutarimuose oficialiai plėtotą *konstitucinių pataisų materialinių apribojimų koncepciją*, lemiančią ypač saugomų konstitucinių principų ir nuostatų, kaip konstitucijos esmės, apsaugą.

Received: 09/04/2022. **Accepted:** 07/11/2022

Copyright © 2022 Egidijus Jarašiūnas. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Konstitucinio Teismo suformuluota materialinių konstitucijos keitimo ribų koncepcija, skirta konstitucinės sistemos esmei, jos pamatinėms konstrukcijoms apsaugoti, yra lietuviškas konstitucinio tapatumo reikšmės pripažinimo variantas. Kadangi konstitucinės nuostatos nustato ne tik valstybės vidaus, bet ir išorės santykių pagrindus, ši koncepcija negalės nedaryti įtakos mūsų šalies nacionalinės teisės ir ES teisės santykiams. Taip susiduriame su konstitucinio tapatumo reikšmės ES teisei taikyti Lietuvoje klausimu.

Dažniausiai šios koncepcijos panaudojimas tarpsisteminės sąveikos klausimams spręsti pateikiamas kaip „gynybinio“ instrumento formavimas, kaip galutinių valstybės dalyvavimo europinėje integracijoje ribų fiksavimo būdas, kartu įžvelgiant šią koncepciją vartojančių konstitucinių teismų „skeptišką“ požiūrį į ES plėtotę. Tokie vertinimai grindžiami tik konkrečių sprendimų žodynu, neretai pamirštant, kad pati kategorija minima iš esmės prevenciniais tikslais ir nepakeičia konstitucinio teismo pasiryžimo tęsti pradėtą dialogą su Europos Sąjungos Teisingumo Teismu (tuo labiau kad ją vartoja ir labiausiai „eurofilišku“¹ vadinamas Belgijos Konstitucinis Teismas). Tarpsisteminė pusiausvyra, jeigu kalbame apie autonomines teisės sistemas, užtikrinama iš abiejų pusių. Konstitucinis tapatumas galėtų būti laikomas vienu iš nacionalinių tokios pusiausvyros užtikrinimo instrumentų. Lygiaverčių partnerių dialoge būtinas abipusiškai pagarbus požiūris į kiekvienos iš sistemų esmės išsaugojimą.

Jeigu konstitucinio tapatumo vidinio poveikio kryptį (t. y. konstitucijos aiškinimo, konstitucinių pataisų konstitucingumo kontrolės) ne vienas aspektų, jeigu ir ne iki galo atskleistas, tai bent apie juos užsiminta Konstitucinio Teismo sprendimuose, tai šios kategorijos santykių su ES teise klausimai kol kas yra tik numanomi. Žinant konstitucinėje jurisprudencijoje atskleistus Lietuvos dalyvavimo ES konstitucinius pagrindus, geopolitinės orientacijos principo reikšmę, bendradarbiavimo su ESTT pavyzdžių, galima (daugiau ar mažiau sėkmingai) prognozuoti būsimos jurisprudencijos, susijusios su tarpsisteminiais santykiais, kontūrus. Tuo labiau kad Konstitucinis Teismas yra patvirtinęs savo pasiryžimą paisyti jurisprudencijos tęstinumo, nuoseklumo ir numatomumo.

Todėl lietuviškos konstitucinio tapatumo koncepcijos reikšmės nacionalinės ir ES teisių sistemų sąveikai ir galimų problemų sprendimo išankstinis aptarimas neabejotinai yra laiku. Išankstiniai svarstymai² visada pravartūs konstitucinių nuostatų jurisprudencinio aiškinimo pasirinkimui.

Konstitucinių teismų formuojamų konstitucinio tapatumo sampratų sąveikos su ES teise klausimai nagrinėti ne viename užsienio autorių darbe³. Lietuvoje kol kas daugiau nagrinėtos šios koncepcijos vidinio poveikio kryptys⁴, jos išoriniams aspektams dėmesys yra kuklesnis⁵.

Mūsų tyrime bandysime išsiaiškinti, kokią įtaką darys į Lietuvos teisinę sistemą integruotoms ES teisės normoms taikyti Konstitucinio Teismo išskirti pamatiniai principai, išreiškiantys konstitucinį tapatumą. Siekdami užsibrėžto tyrimo tikslo aptarsime lietuviškos konstitucinio tapatumo koncepcijos formavimo ypatumus, koncepcijos elementus, pažvelgsime, kaip ES teisėje dera europinio reguliavimo vieningo ir individualaus požiūrių principai, kokie lietuviškos konstitucinio tapatumo koncepcijos europinės dimensijos aspektai galėtų kelti problemų ES teisei taikyti, taip pat į nacionalinių teismų pareigą visais atvejais (taip pat taikant ES teisę) nepamiršti pareigos paisyti konstitucinių reikalavimų.

¹ Tokie politologiniams darbams būdingi konstitucinių teismų epitetai kaip „eurofiliškas“ ar „euroskeptiškas“ dažniausiai yra labai paviršutiniiais vertinimais grįstos etiketės, nebandant suprasti nacionalinės konstitucijos ir ES teisės sąveikos logikos ir raidos, nebandant išsiaiškinti konstitucinės justicijos institucijai patikėtos misijos ypatumų.

² Išankstinių svarstymų reikšmę, teikdamas siūlymus 1922 m. Konstitucijos rengėjams, yra pabrėžęs Mykolas Römeris, sakydamas, kad „geriau išvengti klaidos, negu ją pataisyti“ (Römer, 1922, p. 3).

³ Iš knygų, nagrinėjančių šios tematikos klausimus, paminėtinos: Burgorgue-Larsen, 2011; Millet, 2013; Saiz Arnaiz, Alcobero Liivinia, 2013; Quesnel, 2015; Cloots, 2015; Fatin-Rouge Stéfanini, 2015.

⁴ Žr. Sinkevičius, 2015; Žalimas, 2015; Žalimas, 2017.

⁵ Žr. Jarašiūnas, 2017; Jarašiūnas, 2019; Jarašiūnas, 2020.

Žodžiu, mūsų darbą galėtume apibūdinti kaip svarstymus apie lietuvišką konstitucinio tapatumo koncepciją ES teisės įgyvendinimo kontekste. Juose susidursime su dviem autonomiškais, nors ir kiek „persidengiančiomis“, teisinėmis sistemomis, kurios yra kaip „gyvi instrumentai“, kurie evoliucionuoja kiekvienas savo paties ritmu“ (Jacqué, 2007, p. 4), kas gali lemti vienų ar kitų sąveikos problemų iškilimą.

Tyrimo objektas – konstitucinė ir ESTT jurisprudencija, mokslinės doktrinos darbai tarpsteminės sąveikos klausimais. Nagrinėdami minėtus klausimus naudosimės įvairiais tyrimo metodais – nuo teisinės analizės iki vieno kito lyginamojo metodo panaudojimo atvejo.

Prieš imdamiesi nagrinėti konkrečius klausimus priminsime, kad teisiniame procese, kaip apskritai gyvenime, priešpriešos neišvengiamos. Vienos jų vidinės (t. y. kylančios teisinės sistemos viduje), kitos – tarpsteminės (t. y. kylančios tarp įvairių rūšių teisinių sistemų). Yra įvairių teisinių priešpriešų sprendimo būdų. Kartais jiems išspręsti reikia kitokio nei įprasto požiūrio. Konstitucinis tapatumas kaip tik ir būtų tokio neįprasto požiūrio pavyzdys.

1. Lietuviška konstitucinio tapatumo koncepcija ir jos elementai

„Naliečiamos teisės, nepažeidžiamos teisės, amžinoji nuostata, keitimo materialinės ribos, konstitucinis branduolys, konstitucinis tapatumas: visomis šiomis sąvokomis išskiriamas konstitucijos dalies nepajudinamumas, nekintamumas, kuri suvokiama kaip konstitucijos esmė, pamatinė jos struktūra“ (Grewe, 2010, p. 437). Constance Grewe išvardytos įvairių šalių konstitucinėje jurisprudencijoje vartojamos kategorijos rodo pastangas išskirti pagrindines konstitucinės sistemos konstrukcijas, kurios lemia visos sistemos esmę, ir laiduoti joms ypatingą apsaugą. Konstitucinis tapatumas – pastaroju metu dominuojantis jų įvardijimas.

Taip šalia procedūrinių konstitucijos keitimo taisyklių iškyla konstitucijos nuostatų turinio reikšmės nulemti reikalavimai. Konstitucinio tapatumo koncepcijos paskirtis – apsaugoti konstitucinės sistemos esmę, kurią, pakeitus ar pažeidus, ši tvarka neatpažįstamai pakistų. „Taigi konstitucinis tapatumas siejasi ne su visu tvarkos informaciniu pagrindu, o tik su tais pagrindiniais elementais, kurie išreiškia jos individualumą“ (Van Der Schyff, 2016, p. 227).

Konstitucinis tapatumas – tiek Lietuvos teisei minčiai, tiek teismų praktikai nauja kategorija, jos iškilimas keičia pačios konstitucijos sampratą, kartu ji negalės nedaryti įtakos ir formuojant šalies veiksmų modelį nacionalinės ir ES teisinių sistemų (viena vertus, autonominių, kita vertus, integruotų) santykiuose. Minėtais 2014 m. ir 2020 m. nutarimais Konstitucinis Teismas prisidėjo prie tų europinių konstitucinių teismų (priekyje neginčijamas lyderis – Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas, nors ne mažiau įdomi Prancūzijos, Italijos, Ispanijos, Čekijos, Lenkijos ar kitų ES valstybių narių konstitucinės justicijos institucijų patirtis), skiriančių specialų dėmesį konstitucinio tapatumo apsaugai.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas minėtus klausimus nagrinėjo nacionalinei teisei svarbiu požiūriu, t. y. kaip brėžiančius materialines konstitucijos pataisų ribas, bet šie sprendimai negali nedaryti tiesioginės įtakos konstruojant Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir ES teisės sąveikos modelį, kuriame konstitucinis tapatumas žymėtų Lietuvos dalyvavimo europinės integracijos procese ribas. Kaip pažymi 2020 m. birželio mėn. kadenciją baigęs Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo pirmininkas Andreas Voßkuhle, „tai, kas yra neleista konstitucijos keitimui, turi būti vienodai naliečiama europinės integracijos“ (Voßkuhle, 2019). Tai sietina su tuo, kad konstituciniam tapatumui būdingos ne tik *vidinės* (t. y. skirtos pačiai konstitucijai ir nacionalinei teisei sistemai), bet ir *išorinės funkcijos*, siejamos su santykiais su išorinėmis teisinėmis sistemomis, iš jų ir sąveika su ES teise.

Būtent ši sritis ir kelia daugiausia ginčų. Tvirtinama, kad konstitucinis tapatumas, kaip supranacionalinės teisės riba, dabar yra „labai *konfliktiška* sąvoka Europoje“ (Arnold, 2014, p. 149). Tokio

požiūriu laikosi nemenka dalis rašančių nacionalinės ir ES teisės santykių klausimais, matančių šios kategorijos esmę valstybių individualumo apsaugoje nuo su regionalizacija susijusio vienodėjimo proceso⁶, nacionalinių skirtumų nykimo. Kita vertus, pripažįstama ir tai, kad šis principas skatino „Europos teisės bendrųjų principų ir pagrindinių vertybių ansamblio plėtotę“ (Dermine *et al.*, 2015, p. 466).

Nevienarūšių teisinių sistemų santykiai išties sudėtingi. ES veikia pagal *suteikimo principą*, sutartyse *nustatytų ribų peržengimas* nesuderinamas su jos egzistencijos prasme, lygiai kaip ir valstybių narių vengimas vykdyti tokios sąjungos *įsteigimo sutartyse numatytus įsipareigojimus*. Suteiktų įgaliojimų laikymasis kaip ir sąžiningas bendradarbiavimas – ES ir valstybių narių santykių pagrindinė ašis. Tuo labiau kad ES suvokiama kaip teisės bendrija, o tai suponuoja abipusiško teisės laikymosi prioritetą.

Konstitucijos pataisų konstitucingumo kontrolė – implicitinis Konstitucinio Teismo įgaliojimas, išvestas iš Konstitucijos. Konstitucinių pataisų konstitucingumo oficialioji doktrina susijusi su nekeičiamu ar ypač apsaugotų konstitucijos nuostatų išskyrimu, su procesinių ir materialinių konstitucijos keitimo apribojimų laikymusi. Šių ribojimų nesilaikymas – pagrindas pripažinti konstitucines pataisas prieštaraujančiomis konstitucijai. Nekeičiamų konstitucinių nuostatų ir konstitucijos materialinių keitimo apribojimų išskyrimu Konstitucinis Teismas 2014 m. sausio 24 d., 2014 m. liepos 11 d. ir 2020 m. liepos 30 d. nutarimuose⁷ iš esmės suformavo ir lietuvišką konstitucinio tapatumo sampratą.

Kelią į tokios koncepcijos suformavimo prieigas žymi ankstesni Konstitucinio Teismo sprendimai, kuriuose, nedarant galutinių teisinių išvadų, aptinkame „pamatinių Lietuvos valstybės principų“⁸, „didžiausių vertybių“⁹ kategorijas. Tokie argumentai – prielaida pereiti nuo formalaus vieno rango konstitucinių nuostatų sampratos prie turiningo jų vertinimo, pagal kurį konstitucija – nuosekli principų ir vertybių sistema, kurioje yra esminių, visą sistemą persmelkiančių nuostatų ir principų bei lokalių reikšmės nuostatų. Pirmųjų, išreiškiančių konstitucijos esmę, negalima paneigti konstitucijos pataisomis. Pagal šią koncepciją konstitucijos pataisų autorius įpareigotas neiškreipti konstitucijos esmės, visais atvejais ją apsaugoti¹⁰. Iš čia konstitucijos pataisų konstitucingumo kontrolė¹¹.

Minėtas Konstitucinio Teismo nutarimų trejetas įdomus ne vienu požiūriu. Šiuos nutarimus galima laikyti suformuotu „interpretaciniu bloku“, žyminčiu išplėtotą, ne kartą patvirtintą koncepciją. Materialiųjų konstitucijos keitimo ribojimų koncepcijos centre – nepakeičiami pamatiniai konstituciniai principai – valstybės nepriklausomybė, demokratija, prigimtinis žmogaus teisių ir laisvių pobūdis. „Interpretacinio bloko“ suformavimą patvirtina ir tuose sprendimuose aiškiai matomas ir sprendimų paieškos kelias (jeigu pirmojo iš jų apibendrinimai daromi teikiant pirmenybę daugiau pažodiniam konstitucinių nuostatų aiškinimui, tai antrajame dominuoja konstitucinio teksto vertybinis ir sisteminis perskaitymas, o trečiajame regime sintetinio pobūdžio formuluotes, kuriomis siekiama suderinti ankstesnius „perskaitymus“¹²), į tokio bloko nutarimus reikia žiūrėti kaip į vieną laipsniškai suformuotą visumą.

⁶ Pažymima, kad nacionaliniai konstituciniai teismai, palaikomi mokslinės doktrinos atstovų, „išplėtojo turtingą konstitucinių išlygų ES teisės pirmenybės principui doktrinų scenarijų“ (Faraguna, 2017, p. 1624).

⁷ Pirmajame nagrinėti Konstitucijos 125 straipsnio pataisų ir Seimo statuto nuostatų dėl konstitucijos keitimo proceso, antrajame – Referendumo įstatymo nuostatų, trečiajame – į konstitucinių įstatymų sąrašą įrašytų konstitucinių įstatymų priėmimo konstitucingumo klausimai.

⁸ Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 23 d., 2000 m. spalio 18 d., 2001 m. sausio 25 d., 2002 m. rugsėjo 19 d., 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimus, 2004 m. lapkričio 5 d. išvadą, 2011 m. birželio 21 d., 2012 m. kovo 29 d. nutarimus, 2012 m. gruodžio 19 d. sprendimą.

⁹ Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. lapkričio 23 d., 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimus.

¹⁰ Apie tai rašo Riccardo Guastini (Guastini, 2010, p. 52).

¹¹ Tokia kontrolė gali būti tiesiogiai įtvirtinta konstitucijų teksto nuostatose (kaip kad Pietų Afrikos Respublikos Konstitucijoje), kitų (daugeliu atvejų) – išvesta konstitucinėje jurisprudencijoje aiškinant konstituciją.

¹² Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. nutarime nėra užfiksuota absoliutaus draudimo daryti konstitucines pataisas dėl valstybės nepriklausomybės, demokratijos, respublikos, prigimtinio žmogaus teisių ir laisvių pobūdžio,

Šie sprendimai išsiskiria ir teisinių novacijų gausa. Tai tokios kategorijos kaip materialieji Konstitucijos keitimo apribojimai, pamatiniai konstituciniai aktai, ikikonstituciniai steigiamojo (atkuriamojo) pobūdžio aktai, nepakeičiami pamatiniai konstituciniai principai, principai, išreiškiantys Lietuvos valstybės konstitucines tradicijas, virškonstitucinė galia (būdinga Lietuvos valstybės pamatinių konstitucinių aktų nuostatomis, įtvirtinusioms ir įgyvendinančioms nepakeičiamus konstitucinius principus, kurių negali paneigti jokia Lietuvos valstybės konstitucija), kitos pamatinės nuostatos¹³.

2020 m. liepos 30 d. nutarime, remdamasis ankstesniais minėtais nutarimais, Konstitucinis Teismas susumavo iš Konstitucijos kylančių materialiujų Konstitucijos keitimo apribojimų oficialiąją konstitucinę doktriną, kurios būtina laikytis visais Konstitucijos pataisų atvejais. Konstitucinio tapatumo centrinė kolona – nepakeičiami pamatiniai Lietuvos konstitucinės santvarkos principai: nepriklausomybė, demokratija, prigimtinis žmogaus teisių ir laisvių pobūdis. „Principų, turinčių absoliučią viršenybę, egzistavimo teorija“ (Quesnel, 2015, p. 229) tokiu būdu buvo pripažinta Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje.

Apie nekeičiamus konstitucinius principus suformuotas glaudžiai su juo susijęs, *beveik nepajudinamas* (gal labiau tiktų – *faktiškai nepajudinamas, ypatingai apsaugotas*) branduolys. Jam pirmiausia priskirtina valstybės valdymo forma – *respublika*, kaip viena iš vertybių, sudarančių Lietuvos valstybės pamatą (ji gali būti keičiama tik tuo atveju, jei Konstitucijos 148 straipsnio 1 dalyje nustatyta tvarka būtų keičiamas Konstitucijos 1 straipsnis ir Konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos valstybės“, kuris yra Konstitucijos sudedamoji dalis, 2 straipsnyje nustatyta tvarka būtų keičiamas šio įstatymo 1 straipsnis).

Į ypač saugomą konstitucinę sritį patenka ir *konstitucinis geopolitinės orientacijos principas*. Konstitucinis Teismas nustatė, kad Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į post-sovietines Rytų sąjungas“ nuostatos gali būti pakeistos tik tuo atveju, kai atitinkamos šio konstitucinio akto nuostatos būtų keičiamos tokia pat tvarka, kokia nustatyta Konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos valstybės“ 2 straipsnyje. Jis taip pat konstatavo, kad referendumu nepanaikinus konstitucinių Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje pagrindų, įtvirtintų Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ 1, 2 straipsniuose, negali būti daromos tokios Konstitucijos pataisos, kuriomis būtų paneigti Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje įsipareigojimai.

Konstitucinis Teismas taip pat užfiksavo, kad negali būti daromos tokios Konstitucijos pataisos, kuriomis būtų paneigti Lietuvos Respublikos tarptautiniai įsipareigojimai (taip pat Lietuvos valstybės geopolitinės orientacijos suponuojamos Lietuvos Respublikos narystės NATO įsipareigojimai) ir kartu – konstitucinis principas *pacta sunt servanda*, jeigu tų tarptautinių įsipareigojimų neatsisakoma vadovaujantis tarptautinės teisės normomis.

Be to, minėtuose Konstitucinio Teismo nutarimuose buvo konstatuota, kad Seimas negali daryti tokių Konstitucijos pataisų, kuriomis būtų paneigtos Konstitucijos I skirsnio „Lietuvos valstybė“, XIV skirs-

2014 m. liepos 11 d. nutarime įtvirtintas kategoriškas draudimas panaikinti prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių pobūdį, demokratiją ar valstybės nepriklausomybę, o 2020 m. liepos 30 d. nutarime padaryta sintetinė išvada, kad „negali būti priimamos Konstitucijos pataisos, panaikinančios prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių pobūdį, demokratiją ar valstybės nepriklausomybę (2014 m. liepos 11 d. nutarimas); tai, *inter alia*, reiškia, kad, kaip minėta, Konstitucijos 1 straipsnis, kaip ir Konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos valstybės“ 1 straipsnio nuostata „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“, negali būti keičiamas taip, kad būtų paneigtos pamatinės konstitucinės vertybės – valstybės nepriklausomybė, demokratija ar prigimtinis žmogaus teisių ir laisvių pobūdis“.

¹³ Pažymėtina, kad pamatinių nekeičiamų konstitucinių principų ir su jais glaudžiai susijusio branduolio išskyrimo, vadinamųjų virškonstitucinių aktų, reikšmės išskėlimas (tai laikytina istorinės Lietuvos Konstitucijos sampratos formavimo pradžia) konstitucinėje jurisprudencijoje jau sulaukė pirmųjų reakcijų (žr., Vaičaitis, 2020), todėl, tikėtina, kad išryškėję konstitucinio peizažo pokyčiai bus mokslinėje doktrinoje „išnarstyti po kaulelį“ ir įvertinti.

nio „Konstitucijos keitimas“ nuostatos; referendumu taip pat negali būti daromos tokios Konstitucijos pataisos, kuriomis, atitinkamai nekeičiant Konstitucijos I skirsnio „Lietuvos valstybė“, XIV skirsnio „Konstitucijos keitimas“ nuostatų, būtų nustatomas joms priešingas konstitucinis reguliavimas.

Šie principai ir nuostatos – konstitucinio valstybės individualumo, jos didžiausių vertybių¹⁴ kondensuotas išraiškos būdas¹⁵. Tai Konstitucija, suvesta į jos esmių esmę. Tikėtina, kad konstituciniam tapatumui anksčiau ar vėliau oficialiai bus priskirti tokie principai, kaip antai valdžių padalijimas, teisinė valstybė, teismų nepriklausomumas ir kt.

Jau dabar ryškėja tokio branduolio formavimo būdas – apie absoliučiai nejudinamus principus yra išdėstyti glaudžiai su jais susiję principai ir normos, kurių keitimas itin apsunkintas ir todėl vargiai įmanomas¹⁶.

Noriu pažymėti porą mūsų tyrimui reikšmingų lietuviško sprendimo ypatumų. Pirmiausia tai, kad konstitucinis tapatumas išryškintas ne kilus Konstitucijos ir ES teisės santykių problemoms, kaip kad daugelyje kitų ES valstybių narių, bet sprendžiant konstitucinių pataisų konstitucingumo kontrolės problemas ir suformuojant materialijų konstitucijos keitimo ribojimų koncepciją.

Antras ypatumas – ypač saugomam konstituciniam branduoliui yra priskirta glaudžiai su Konstitucijos I straipsnyje įtvirtintomis vertybėmis susijusi Lietuvos valstybės geopolitinė orientacija, suponuojanti Lietuvos pasirinktą europinę ir transatlantinę integraciją.

Konstitucinis Teismas 2014 m. sausio 24 d. nutarime pabrėžė, kad visateisės narystės ES užtikrinimas yra konstitucinis imperatyvas, kad ši visateisė narystė Europos Sąjungoje yra konstitucinė vertybė. Taip narystės ES konstituciniai pagrindai įgyja ypatingą reikšmę, nulemiančią požiūrį į ES teisę, jos reikalavimų įgyvendinimą Lietuvoje.

Minėjau, kad analizuojant kai kurių ES valstybių narių konstitucinių teismų formuojamas konstitucinio tapatumo koncepcijas, iškeliamas jų „priešiškus“ ES teisei ar bent „gynybos“ nuo jos funkcija. Konstitucijos teorijos požiūriu, tai vienpusis požiūris. Jeigu konstitucijoje yra įtvirtinti narystės ES pagrindai, tai šių pagrindų laikymasis negali nerūpėti konstitucijos saugotojui. Maža to, – tai jo pareiga, konstitucingumo užtikrinimo misijos dalis. Kitaip konstituciniai narystės ES pagrindai būtų vien deklaracija. Todėl nepajudinamų ribų atskleidimas – svarbus nacionalinės teisės, grindžiamos Konstitucijos viršenybe, ir ES teisinės sistemos pusiausvyros problemų sprendimo instrumentas, padedantis užtikrinti darnų nacionalinės ir ES teisiųjų sistemų funkcionavimą.

Konstitucinis Teismas aptartuose nutarimuose suformavo konstitucinio tapatumo teisinės apsaugos instrumentą, kurį jau panaudojo konstitucijos pataisų konstitucingumo kontrolei. Tačiau tiek pats instrumentas, tiek ir Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje išdėstyta argumentacija tiks ir nacionalinių aktų, susijusių su ES teisės įgyvendinimu, patikrai.

¹⁴ Konstitucinis tapatumas laikytinas vertybe „dėl jį sudarančių elementų, kurie patys yra vertybės“ (žr., Kruzlicz, 2018, p. 111–129).

¹⁵ Pati konstitucija – kondensuotas teisės tekstas, o konstitucinis tapatumas tą tekstą kondensuoja aukščiausiu laipsniu, jį suveddamas į pamatines idėjas.

¹⁶ Regis, Konstitucinis Teismas bando derinti Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo jurisprudencijai būdingo *absoliučiai nepajudinamo* konstitucinio tapatumo (juo seka Lenkijos, Čekijos, Vengrijos konstituciniai teismai) ir Prancūzijos Konstitucinės Tarybos plėtojamos *reliatyvio galios* (tik lietuviškame modelyje itin sustiprintos apsaugos) konstitucinio tapatumo koncepcijų brožuus.

2. Ar integracinėje teisės sistemoje yra vietos individualiems požiūriams ir išimtims?

Konstitucinio tapatumo aktualumas dažniausiai siejamas su pernelyg vienodumą įtvirtinančios integracijos raida¹⁷. Tokioje opozicijoje konstitucinis tapatumas išreiškia valstybių individualumą, o ES teisė – bendras visai ES erdvei taisyklės. ES teisei vis labiau plečiantis į naujas sritis, regima „tradicinių valstybės bruožų erozija, nors kuo ta erozija pasireiškia, nėra aiškiai ištyrinėta“ (Grimm, 2019).

Jau europinės integracijos pradžioje buvo pabrėžiama, kad ES rinka turi veikti pagal vienas taisyklės, kitaip nebus užtikrintas laisvas prekių, paslaugų, asmenų ir kapitalo judėjimas. Šių teisių laidavimas visose ES valstybėse narėse reiškia vienodą ES teisės aiškinimą ir taikymą jose. Istoriniame *Costa* bylos sprendime ESTT yra pabrėžęs, kad „Bendrijos teisės vykdomoji galia negali skirtis įvairiose valstybėse, nekeldama pavojaus Sutarties 5 straipsnio 2 dalyje nurodytų tikslų įgyvendinimui ar nesukeldama diskriminacijos, kurią draudžia 7 straipsnis“¹⁸. Taigi nuo eurointegracijos pradžios iki Lisabonos sutarties priėmimo ES teisinio reguliavimo pagrindas – viena rinka – tai, kas įkūnija bendrumą, kas reikalauja vienodo požiūrio. ES teisės pirmenybė grindžiama ES teisės vienodo ir veiksmingo taikymo visose valstybėse užtikrinimo būtinybe.

Kita vertus, negalima pamiršti nacionalinių konstitucijų, kuriomis pirmiausia grindžiama valstybės narystė ES, svarbos, taip pat to, kad ES teisėje atspindimas ir „vienybės įvairovėje“ principas. Taigi ir ES teisė, ir nacionalinės konstitucinės sistemos išreiškia integracijos siekį ir kartu individualumo apsaugą. Tik dėl šių teisinių sistemų pobūdžio tos tendencijos išreikštos skirtingomis proporcijomis. Teiginys, kad ES teisinė sistema, skelbianti pirmenybės principą, neša vien niveliaciją ir uniformizaciją, o konstitucinei sistemai rūpi vien noras išlikti savimi, pernelyg vienpusis, iškreipiantis tikrą santykių vaizdą.

Žinoma, ES teisė, kaip regiono integracinė teisė, negali nesiekti vieningumo, vienodo europinių taisyklių supratimo ir vykdymo visose valstybėse narėse, kita vertus, minėta, kad tai vienybė įvairovėje, vienybė, gerbianti nacionalinį tapatumą, pripažįstanti valstybiškai organizuotų bendruomenių tapatybei svarbias, taigi ir saugomas nuo suvienodinimo sritis.

ES pirminėje teisėje pripažįstama valstybių konstitucinių sistemų svarba. Tokio pripažinimo aiškiausias pavyzdys yra ESS 4 straipsnio 2 dalis, joje teigiama, kad ES gerbia valstybių narių lygybę prieš sutartis bei jų nacionalinį savitumą [tapatumą], neatsiejamą nuo jų pagrindinių politinių bei konstitucinių struktūrų, įskaitant regioninę ir vietos savivaldą. Taigi nuostata dėl nacionalinio tapatumo iškelia pagrindinių konstitucinių struktūrų svarbą apibūdinant nacionalinį tapatumą.

Ką reikia laikyti pagrindinėmis politinėmis bei konstitucinėmis struktūromis? Doktrinos siūlymais, tai būtų įvairių ES valstybių narių politinės sistemos pagrindiniai elementai; respublikinė ar monarchinė valdymo forma, parlamentinė ar prezidentinė demokratija, centro ir periferijų ryšiai (unitarinė ar federacinė valstybė), decentralizacijos laipsnis (ESS 4 straipsnio 2 dalyje tiesiogiai minima „regioninė ir vietos savivalda“). Be to, dauguma autorių sutinka, kad nacionalinio tapatumo sąvoka gali būti taikoma ir kitiems nacionalinių konstitucinių tapatumų ir konstitucinių sistemų aspektams. „Galima galvoti apie kalbą, tam tikras teises ir pagrindines vertybes (tokias kaip žmogaus orumas, demokratijos principus, pasaulietiskumą, teisinę valstybę ar socialinį valstybės pobūdį)“ (Dermine *et al.*, 2015, p. 487–488).

Kadangi ESS 4 straipsnio 2 dalyje išdėstyta autonomiška ES teisės sąvoka, tai jos turinio oficialaus išaiškinimo teisė priklauso ESTT. Iki Lisabonos sutarties ESTT buvo nelinkęs remtis šiuo principu, o vėliau ši kategorija kiek dažniau regima šio teismo sprendimuose. Teisės literatūroje ne kartą aptarti

¹⁷ Pasak Martin Quesnel, „Prancūzijos konstitucinio tapatumo klausimo nebūtų, jei nebūtų europinės integracijos klausimo“ (Quesnel, 2015, p. 17).

¹⁸ Žr. ESTT 1964 m. liepos 15 d. sprendimą *Costa*, Nr. 6/64, ECLI:EU:C:1964:66.

garsiausi su šia kategorija (ir konstituciniu tapatumu) susiję sprendimai. Tokiose apžvalgose visada rasime *Omega* bylos sprendimą¹⁹ (kuriame, nors ir nekalbama apie ES pareigą gerbti valstybės narės nacionalinį tapatumą, bet paslaugų teikimo laisvė ribojama Vokietijos Pagrindiniame Įstatyme įtvirtinta žmogaus orumo apsaugos samprata), *Sayn-Wittgenstein* sprendimą²⁰ (kuriame nacionalinio tapatumo dalimi pripažinta valstybės respublikinė forma), *Runevič-Vardyn* sprendimą²¹ (kuriame valstybinė kalba pripažįstama nacionalinio tapatumo dalimi) ar *M.A.S ir M.B.* bylos sprendimą²² (kuriame faktiškai atsižvelgta į Italijos Konstitucijos aukščiausiojo principo užtikrinimo būtinumą).

ESTT bylų komentatoriai pažymi, kad šis teismas nepasiduoda bandymams piktnaudžiauti nacionalinio tapatumo apsaugos argumentu²³. Reikia sutikti, kad „akivaizdus tapatumo nuostatos tikslas yra būti taikomai vien ypatingais atvejais, kilus konfliktui tarp ES teisės ir vietinės konstitucinės teisės“ (Von Bogdandy, Schil, 2011, p. 1431). Tai esminių dalykų opozicija, todėl būtų keista, jei nacionalinio tapatumo apsaugos problemos kiltų taip dažnai, kaip linkę įsivaizduoti kai kurie doktrinos ar bylų šalių atstovai. Bylos, kuriose kyla tokių klausimų, paprastai yra itin sudėtingos, jas sprendžiant ESTT tenka spręsti, kaip suderinti pagarbos nacionaliniam tapatumui principą su ES teisės pirmenybės ir kitais ES teisės principais²⁴.

Kartu reikia pažymėti, kad ESTT nėra aklas ES pirmenybės taikytojas, jo jurisprudencijoje rasime pavyzdžių, kai teisinio saugumo principo sumetimais²⁵ ar siekiant išvengti spragos, kurios pasekmės būtų žalingos²⁶ (taigi pirmenybės principą derinant su kitais teisiniais principais), yra sušvelninami tokio nesilaikymo padariniai.

Žinoma, galimų konfliktų išvengimo galimybės daug didesnės, jei priimdamos esminius sprendimus valstybės narės (tiksliau jų atstovai) pasinaudotų visais ES teisės teikiamais mechanizmais. Vieni jų – tiesioginiai, kiti – netiesioginiai. ES teisė susijusi ne vien su unifikacija. ES teisės lankstumas –

¹⁹ ESTT 2004 m. spalio 14 d. sprendimas *Omega*, Nr. C-36/02, ECLI:EU:C:2004:614.

²⁰ ESTT 2010 m. gruodžio 22 d. sprendimas *Sayn-Wittgenstein*, Nr. C-208/09, ECLI:EU:C:2010:806.

²¹ ESTT 2011 m. gegužės 12 d. sprendimas *Runevič-Vardyn*, Nr. C-391/09, ECLI:EU:C:2011:291.

²² ESTT 2017 m. gruodžio 5 d. sprendimas *M.A.S ir M.B.*, Nr. C-42/17, ECLI:EU:C:2017:936.

²³ Tokių bylų sąrašas nepalyginamai ilgesnis.

²⁴ ESTT generalinio advokato M. Poiars Maduro *Société Arcelor* bylos išvados 15 punkte rasime ES teisės pirmenybės ir pagarbos nacionaliniam tapatumui suderinimo, kurį lemia tai, kad tiek ES, tiek valstybių narių teisinės sistemos grindžiamos tomis pačiomis vertybėmis, kurias abi šios sistemos saugo, pagrindimą. Argumentacija pradedama klausimu, kaip suderinti tai, kas atrodo nesuderinama: kaip užtikrinti Konstitucijos apsaugą vidaus teisės sistemoje, nepažeidus esminio Bendrijos teisės pirmenybės reikalavimo? Ir jis atsako: „Šis prieštaringas teisės pirmenybės reikalavimas atspindi teisinį pluralizmą, kuris reiškia Europos integracijos proceso ypatingumą. Iš to, kaip šį klausimą išsprendė prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas, kilo šis prejudicinis klausimas. Dabar, visiškai nesikėsindamas į vienodą Bendrijos teisės taikymą, nacionalinis teismas, pasinaudodamas prejudicinio klausimo procedūra, turi prašyti Teisingumo Teismo pagalbos, siekdamas užtikrinti, kad Bendrijos aktuose būtų laikomasi vertybių ir principų, kurie jo nacionalinėje konstitucijoje taip pat yra pripažįstami. Šis prašymas neturi mūsų stebinti, nes pati Europos Sąjunga yra grindžiama valstybės narėms bendrais konstituciniais principais, kaip primenama ES sutarties 6 straipsnio 1 dalyje. Iš tikrųjų *Conseil d'État* prašo Teisingumo Teismo patikrinti ne Bendrijos akto atitiktį tam tikroms nacionalinėms konstitucinėms vertybėms, – beje, jis negalėtų to padaryti, – o jo teisėtumą atsižvelgiant į tokias pat Europos konstitucines vertybes. Būtent šitaip tai, kas iš pirmo žvilgsnio atrodė nesuderinama, iš tikrųjų buvo suderinta. Europos Sąjunga ir nacionalinės teisės sistemos yra grindžiamos tomis pačiomis pagrindinėmis teisinėmis vertybėmis. Nacionalinių teismų pareiga yra užtikrinti šių vertybių paisymą jų konstitucijų taikymo srityse, o Teisingumo Teismas turi padaryti tą patį Bendrijos teisės sistemoje“ (žr. 2008 m. gegužės 21 d. generalinio advokato M. Poiars Maduro išvadą, *Société Arcelor*, Nr. C-127/07, ECLI:EU:C:2008:292).

²⁵ Žr., pvz., ESTT 2007 m. gruodžio 11 d. sprendimą *Skoma-Lux*, Nr. C-161, ECLI:EU:C:2007:773; 2009 m. kovo 10 d. sprendimą *Heinrich*, Nr. C-345/06, ECLI:EU:C:2009:140.

²⁶ Žr., pvz., ESTT 2010 m. rugsėjo 8 d. sprendimą *Winner Weten*, Nr. C-409/06, ECLI:EU:C:2010:503; 2016 m. liepos 28 d. sprendimą *Association France Nature Environnement*, Nr. C-379/15, ECLI:EU:C:2016:603.

tikrovė, o ne išgalvotas dalykas²⁷. Galima net kalbėti apie *diferencijuotos integracijos* (žr. Faraguna, 2016) elementus ES teisėje. Tai patvirtina ir „*opting out*“ klauzulės²⁸, pereinamieji periodai, sustiprintas bendradarbiavimas arba vidaus rinkos laisvių išlygos.

ES pirminėje teisėje rasime ir tiesiogiai numatytų išimčių, siejamų su konstitucine specifika. Tai konkrečių valstybių derybiniais veiksmais pasiekti susitarimai, leidžiantys išvengti konstitucinio lygmens kolizinių situacijų. Antai Protokole Nr. 35 „Dėl Airijos Konstitucijos 40.3.3 straipsnio“ numatyta, kad jokia Sutarčių ar Europos atominės energijos bendrijos steigimo sutarties nuostata ar šias sutartis iš dalies keičiančios bei papildančios sutartys ar aktai neturi poveikio Airijos Konstitucijos 40.3.3 straipsnio taikymui Airijoje²⁹.

Kiti pavyzdžiai galėtų būti Protokolas Nr. 16 „Dėl tam tikrų su Danija susijusių nuostatų“, kuriame, atsižvelgus į tai, kad Danijos Konstitucijoje yra nuostatų, kurios gali reikšti referendumo rengimą Danijoje prieš šiai valstybei atsiskant jai taikomų išlygų, fiksuota, jog Danijai taikomos išlygos pagal 1993 m. lapkričio 3 d. Danijos vyriausybės pateiktą pranešimą ir kad išlygai panaikinti procedūra pradedama tik Danijos prašymu, ar Protokolas Nr. 22 „Dėl Danijos pozicijos“, kuriame numatyti SESV III dalies V antraštinės dalies (laisvės, saugumo ir teisingumo erdvė) taikymo ypatumai Danijai, atsižvelgiant į jos Konstitucijos reikalavimus. Arba Protokolas Nr. 30 „Dėl Europos Sąjungos Pagrindinių teisių chartijos taikymo Lenkijai ir Jungtinei Karalystei“, kuriame numatyta, kad jokia Chartijos IV antraštinės dalies (solidarumas, darbuotojų teisės) nuostata nesukuria nagrinėjimo teisme teisių, taikomų Lenkijai ir JK (narystės ES metu), išskyrus atvejus, kai Lenkija ar JK numatė tokias teises savo nacionalinėje teisėje. Lenkijoje, be abejo, tos dalies nuostatų dėl jų neapibrėžtumo užtikrinimas galėjo kelti tam tikrų konstitucinių problemų, kas ir nulėmė šios valstybės siekius apsisaugoti.

Greta tiesioginių konfliktų išvengimo būdų rasime ir netiesioginių konstitucinių konfliktų išvengimo mechanizmų. Vienas iš jų – gerai žinomas vienbalsiškumo principas, kuriuo ES priimami svarbiausi sprendimai (ES pirminėje teisėje rasime daugybę pavyzdžių). Tai, viena vertus, valstybių lygybės išraiška, ir, kita vertus, valstybės konstitucinio tapatumo apsaugos instrumentas, nes valstybei suabejojus, ar sprendimas nesikerta su jos konstituciniu tapatumu, be jos balso sprendimas būtų nepriimtas.

ES pirminėje teisėje įtvirtintas subsidiarumo principas, susijęs ir su nacionalinių parlamentų vaidmens pabrėžimu, taip pat galėtų būti priskirtas prie panašių instrumentų.

Gaila, bet net pirminės teisės aktų ar jų pataisų priėmimo metu veikiančių asmenų diskurse konstitucinis aspektas nedažnas. Susidaro įspūdis, kad konstitucionalistų konsultacijos laikomos nereikalingomis, derybininkai ir jų patarėjų aparatas (daugiausia ES teisės specialistai) kartais pamiršta esminius konstitucinius imperatyvus, kurių laikymosi būtinybė anksčiau ar vėliau bus priminta.

Didelė tikimybė, kad tokiais atvejais ginčus teks spręsti teismuose. Susiduriame su ESTT ir nacionalinių teismų, ypač konstitucinių, veikla. Tarpusisteminės pusiausvyros užtikrinimas – sudėtingesnis

²⁷ Apie tai žr. rinkiniuose De Burca, Scott, 2000; De Witte *et al.*, 2001 bei monografijose Guillard, 2006; Marciali, 2007.

²⁸ Kai kurioms ES valstybėms „*opting out*“ yra priemonė užtikrinti, kad kai tam tikra šalis nenori prisijungti prie kitų tam tikroje ES politikos srityje, ji gali atsisakyti, taip išvengdama bendro sprendimo. Tokių atsisakymų pavyzdžiai: a) Šengeno susitarimas: Airija ir Jungtinė Karalystė (jos narystės metu); b) Ekonominė ir pinigų sąjunga: Danija ir Jungtinė Karalystė; c) gynyba: Danija; d) ES pagrindinių teisių chartija: Lenkija ir Jungtinė Karalystė; e) laisvės, saugumo ir teisingumo erdvė: Danija, Airija ir Jungtinė Karalystė (pastarosios dvi šalys, jei nori, gali pasirinkti tam tikras iniciatyvas).

²⁹ Airijos Konstitucijos 40.3.3 straipsnio nuostata įtvirtina, kad valstybė pripažįsta teisę į gyvybę turinčiam gimti vaikui ir, kartu gerbdama lygią motinos teisę į gyvybę, garantuoja savo įstatymais pagarbą jai ir, kiek tai įmanoma, gina ir palaiko ją. Ši nuostata – 8-oji Airijos Konstitucijos pataisa – buvo priimta 1983 m. rugsėjo 3 d. referendume pritarus abortų draudimui. 2018 m. gegužės 25 d. referendumu šis draudimas buvo panaikintas ir 2018 m. rugsėjo 18 d. Konstitucijos pataisa buvo panaikinta. Galiojant 8- tajai Airijos konstitucijos pataisai išimtis ES teisėje galiojo.

dalykas, nei pusiausvyros užtikrinimas sistemoje. Ypač, kai kalbame apie autonomines ir kartu viena kitą iš dalies dengiančias sistemas. Taigi vienos sistemos institucijų pastangų gali neužtekti, tuo labiau kad ES institucinius sprendimus įgyvendinti patikėta valstybių narių institucijoms.

Minėta pusiausvyra užtikrinama abipusėmis pastangomis. Niekas kitas nei autonominės ir skirtingų rūšių, hierarchija nesusietos teisinės sistemos negali geriau apginti savo egzistencinių pagrindų nei jos pačios. Pirmas ir svarbiausias dalykas projektuojant sistemų sąveikos modelius – eliminuoti ar maksimaliai sumažinti sistemų normų kolizijų atsiradimą. Išvengti kolizijų, tai reiškia užtikrinti darną tarp sistemų, jų harmoningą funkcionavimą. Išvengti konflikto visada geriau nei priimti sprendimą ginče.

ESTT misija – užtikrinti teisę aiškinant ir taikant ES teisę, jis turi matyti visą ES teisę, taip pat ir ESS 4 straipsnio 2 dalies nuostatas, kurios jurisprudencijoje turi būti suvokiamos kaip veikiančios. Analogiškai konstituciniams teismams tenkanti konstitucijos viršenybės ir konstitucinio teisėtumo misija būtų nevisiškai atlikta pamiršus, kad Europos integracijai skirtos nuostatos yra konstitucinio reguliavimo dalis.

Ryšių tarp teisinių sistemų stiprėjimas, ES teisės plėtra ir didėjanti jos reikšmė verčia tiek mokslo atstovus, tiek teisininkus praktikus galvoti apie naujus teisinius instrumentus ar (ir) esamų instrumentų modifikacijas. Yra sričių, kuriose sistemų skiriamosios ribos pakankamai aiškios, ir, atvirkščiai, yra susisiejiančių sričių (ypač tie atvejai, kai taikant ES teisės normas susiduriama su konstitucinių teisių ir laisvių užtikrinimu, besiskiriančiu nuo europinio). Arba kyla klausimas, ar tokiu sprendimu valstybės neperleistos kompetencijos sritys yra paliečiamos, ar net dar daugiau, kai aukščiausiesiems konstituciniams principams užtikrinti kyla grėsmė. Kiekvienu atveju prisimintina, kad tiek ES teisė, tiek valstybės dalyvavimo ES pagrindus įtvirtinančios konstitucinės sistemos numato susikalbėjimo būdus, kad, viena vertus, „iš esmės nacionalinė įvairovė irgi yra europinio projekto integruota dalis“ (Delledonne, 2016, p. 87), ir, kita vertus, valstybė negali dalyvauti europinėje integracijoje kitokiu nei konstituciniu pagrindu.

3. Apie konstitucinio tapatumo lietuviškos koncepcijos europinės dimensijos plėtojimo galimybes

Vienos ar kitos koncepcijos taikymo ateitį konstitucinėje jurisprudencijoje numatyti rizikinga. Visų pirma vien dėl to, kad teismo veikla visada susijusi su nagrinėjamomis bylomis. Taigi, jeigu nebus konkretaus ginčo, kuriam išspręsti reikia atitinkamų konstitucinių principų ar nuostatų aiškinimo, ankstesnis teismo doktrininis įdirbis liks nepanaudotas, mokslinėse diskusijose iškelti siūlymai nebus svarstomi teisėjų darbinuose posėdžiuose. Tačiau, net jei taip ir nutiktų (nors, atsižvelgiant į ES teisės poveikio mastą, tikėtina, kad eurointegracijos teisiniai aspektai vienaip ar kitaip turėtų iškilti ir konstitucingumo kontrolės bylose), svarstymų dėl galimo koncepcijos panaudojimo atsisakyti nereikėtų. Tuo labiau kad tokie svarstymai ne tik tam tikros veikimo krypties numatymas, bet kartu ir kitų koncepcijos pusių tvirtumo patikrinimas. Tokiuose svarstymuose neapsieinama be lyginamojo metodo, be bandymo vertinti, kiek kitų konstitucinių teismų patirtis plėtojant konstitucinio tapatumo „europinius aspektus“ darys įtaką lietuviškam koncepcijos variantui. Neabejotina, kad bendriausios tendencijos tikrai atsispindės, o lietuviškos specifikos užuomazgų reikėtų ieškoti dabartiniuose ir ankstesniuose Konstitucinio Teismo sprendimuose.

Kokia linkme galėtų formuotis (jeigu bus poreikis) lietuviškos konstitucinio tapatumo sampratos europinė dimensija?

Aiškinimo kryptį lems Lietuvos Respublikos Konstitucijos, kaip aukščiausiosios šalies teisės, samprata. Konstituciniai narystės ES pagrindai įtvirtinti Konstituciniame akte „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“, kitose konstitucinėse nuostatose. Lietuviškos koncepcijos ypatumas –

Lietuvos geopolitinės orientacijos principas, kurio sudedamoji dalis yra narystė ES, laikomas glaudžiai susijusiu su pamatiniais konstitucijos principais (nepriklausomybė, demokratija, prigimtiniu žmogaus teisių ir laisvių pobūdžiu), taigi, jis patenka į ypač saugomą konstitucinio reguliavimo dalį, išreiškiančią konstitucinį tapatumą. Būtent tokia sąsaja turėtų ir lemti oficialaus aiškintojo ypač „draugišką“ požiūrį į ES teisę.

Mokslinė doktrina. Kol kas lietuviškų darbų konstitucinio tapatumo europinės dimensijos klausimais mažai, tačiau tokį tyrimų ir diskusijų stygių kompensuoja gausybė užsienio autorių darbų. Šie darbai negali nedaryti poveikio lietuviškai teisininkų diskusijai ar tyrimų krypties pasirinkimams.

Prieiname prie Konstitucinio Teismo įdirbio ir jo prioritetų nacionalinės ir ES teisių sistemų santykių srityje klausimo. Konstitucinėje jurisprudencijoje fiksuota, kad Konstitucinis Teismas privalo užtikrinti jurisprudencijos tęstinumą (nuoseklumą, neprieštarinumą), savo sprendimus jis priima remdamasis suformuluota oficialiaja konstitucine doktrina ir precedentais³⁰. Taip šis teismas sau pačiam nustatė aiškinimo imperatyvus.

Konstitucinis Teismas konstatavo, kad ES teisės kolizijos su Lietuvos nacionaliniais teisės aktais (nesvarbu, kokia jų teisinė galia), išskyrus pačią Konstituciją, atveju taikymo pirmenybė teikiama ES teisės aktams³¹. Nepaisant Konstitucijos viršenybės pabrėžimo, mūsų šalies Konstitucinis Teismas neabejotinai priskirtinas prie teismų, draugiškai žvelgiančių į eurointegraciją. Vien tai, kad beveik septyniuose dešimtyse konstitucinės justicijos bylų vienu ar kitu aspektu paminėtas ES teisinis reguliavimas, daug ką pasako³². Ir nesvarbu, ar Konstituciniam Teismui ES teisės prireikė kaip motyvaciją sustiprinančio argumento, ar ES reguliavimas buvo reikšmingas nacionaliniams teisės aktams suprasti ir vertinti.

Konstitucinis Teismas palankiai vertina bendradarbiavimą su ESTT. Du Konstitucinio Teismo keipimaisi į ESTT su prašymais priimti prejudicinį sprendimą (2007 m. gegužės 8 d. sprendimas „Dėl kreipimosi į EBTT“ ir 2017 m. gruodžio 20 d. sprendimas „Dėl kreipimosi į ESTT“) patvirtino jo ryžtą prireikus inicijuoti teisinį dialogą. Toks dialogas siejamas su visateise Lietuvos Respublikos narystės ES, kuri yra konstitucinė vertybė, užtikrinimu, su konstituciniu imperatyvu tinkamai įgyvendinti ES teisės reikalavimus.

Konstitucinis Teismas pripažįsta ES teisės reikšmę aiškinant ir taikant nacionalinius teisės aktus. 2017 m. gruodžio 20 d. sprendime Konstitucinis Teismas žengė dar toliau, teigdamas, kad konstitucinis visateisio Lietuvos Respublikos dalyvavimo Europos Sąjungoje imperatyvas suponuoja ir konstitucinį Lietuvos Respublikos įsipareigojimą tinkamai įgyvendinti Europos Sąjungos teisės reikalavimus ir kad „Europos Sąjungos teisė yra Lietuvos Respublikos teisės, *inter alia*, Konstitucijos, aiškinimo šaltinis tose srityse, kuriose pagal Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ 1 straipsnį Lietuva dalijasi ar patiki Europos Sąjungai valstybės institucijų kompetenciją. Kadangi žemės ūkio, vidaus rinkos sritys priskiriamos pasidalijamajai Europos Sąjungos ir valstybių narių kompetencijai, nėra pagrindo aiškinti su šiomis sritimis susijusių Konstitucijos, *inter alia*, jos 46 straipsnio, nuostatų kitaip, nei nurodytas sritis reguliuoja Europos Sąjungos teisė“. Toks Teismo nusiteikimas tam tikros srities Konstitucijos nuostatų aiškinimą susieti su ES teise daugiau nei aiškiai parodo jurisprudencinę orientaciją.

Jeigu laikytumės Tímea Drinóczi konstitucinių teismų klasifikavimo (Drinóczi, 2020) pagal šių teismų požiūrį į Europos Sąjungą ir jos teisę (ji skiria „konfrontacijos su ES teise“ modelį (Vokietijos,

³⁰ Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. kovo 13 d. nutarimą (taip pat 2006 m. lapkričio 21 d. sprendimą, 2007 m. spalio 22 d., 2007 m. spalio 24 d., 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimus).

³¹ Žr., Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d., 2006 m. gruodžio 21 d. nutarimus, 2007 m. gegužės 8 d. sprendimą, 2008 m. gruodžio 4 d. nutarimą.

³² Apie ES teisės nuostatų taikymą Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje žr. Griciūnas, 2018.

Vengrijos konstituciniai teismai) ir „kooperacinį (su įtvirtintu tapatumu) modelį“, būdingą Italijos Konstitucinio Teismo praktikai), Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos negalėtume įvardyti kaip nors kitaip, nei kaip „kooperacinio modelio“ įgyvendinimo pavyzdžiu.

Kokie konstitucinio tapatumo elementai galėtų būti priešpriešinami ES teisei?

Konstitucinis Teismas, suformuodamas materialinių konstitucijos pataisų ribojimo koncepciją, kartu išryškino svarbiausius lietuviško konstitucinio tapatumo elementus, o pačių tų elementų turinys kol kas konstitucinėje jurisprudencijoje atskleistas labai nevienodai. Mūsų nagrinėjamos temos požiūriu, turėtume bent kiek apžvelgti tuos principus, kurie potencialiai galėtų turėti didžiausią reikšmę brėžiant tarpusistemines pusiausvyros liniją. Tai būtų neliečiami ir pamatiniai Konstitucijos principai – nepriklausomybė, demokratija ir prigimtinis žmogaus teisių bei laisvių principas, apie kuriuos formuojamas ypač saugomas konstitucijos branduolys (į kurį įeina ir ne kartą mūsų minėtas geopolitinės orientacijos principas, kurio sudedamoji dalis – Lietuvos narystė ES). Neabejotina, kad konstitucinio tapatumo koncepcija apima ir kitus principus, kurie lemia mūsų konstitucinės santvarkos esmę ir individualumą (teisinė valstybė, valdžių padalijimas, teisminė konstitucinių teisių gynyba ir kt.).

Taigi ES teisės įgyvendinimas Lietuvoje vertintinas ne tik pagal Lietuvos narystės ES konstitucinius pagrindus, kaip vieną geopolitinės orientacijos principo išraišką, bet ir pamatinių konstitucinių principų reikalavimus. Tai būtų tarsi testavimas, kaip ES teisės taikymas dera su nepriklausomybės, demokratijos ar prigimtinių žmogaus teisių apsaugos imperatyvais.

Valstybės nepriklausomybė kaip pamatinis principas. Konstitucinis Teismas yra aiškiai išdėstęs savo požiūrį apie šio principo reikšmę, o jo turinys kol kas plačiau neatskleistas. Dažniausiai tenkinamasi nuoroda, kad Lietuva yra nepriklausoma, savarakiška valstybė. Galima prognozuoti, kad valstybės nepriklausomybės (suvereniteto) turinio aiškinimuose Konstitucinis Teismas remsis Vokietijos, Čekijos, Lenkijos ar Latvijos konstitucinių teismų praktika ir laikysis dabartines realijas atitinkančio valstybės suvereniteto³³ sampratos, pagal kurią valstybę riboja tiek asmens teisės, tiek tarptautinės teisės principai ir sudarytos tarptautinės sutartys. Konstitucinis Teismas negalės nesilaikyti Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ koncepcijos, jog Lietuvos Respublika, būdama Europos Sąjungos valstybe nare, dalijasi ar patiki Europos Sąjungai valstybės institucijų kompetenciją sutartyse, kuriomis yra grindžiama Europos Sąjunga, numatytoje srityse ir tiek, kad kartu su kitomis Europos Sąjungos valstybėmis narėmis bendrai vykdytų narystės įsipareigojimus šiose srityse, taip pat naudotųsi narystės teisėmis. Geopolitinės orientacijos elemento – narystės ES – kaip konstitucinės vertybės samprata irgi padės formuojant teorinę Lietuvos valstybės ir ES santykių schemą. Žinoma, dėl ES plėtros gali kilti ir konstitucinių problemų, pavyzdžiui, dėl valstybės institucijų kompetencijos perleidimo masto ir sričių ar dėl paskutinio žodžio teisės tam tikrais klausimais, arba dėl valstybės dalyvavimo tvarkant bendrus ES reikalus pakankamumo ir pan.

Demokratijos principo turinys konstitucinėje jurisprudencijoje sulaukė didesnio dėmesio. Čia rasime ne vien nuostatą, kad Lietuvos valstybė yra demokratinė, bet ir nuostatas apie demokratinę valstybės valdymą, valdžios atsakomybę visuomenei, atsakingo valdymo principą, politinių atstovaujamųjų institucijų formavimą, demokratijos ir pagarbos žmogaus orumui ryšį, žiniasklaidos laisvės reikšmę demokratijai, pliuralistinės demokratijos elementus ir kt. Tai didina šio principo tolesnio aiškinimo numatomumą. Demokratija – viena iš ES vertybių, todėl mažai tikėtini didesni aiškinimo skirtingumai

³³ Valstybės suverenitetas paprastai nagrinėjamas dviem aspektais: vidiniu (t. y. šalies viduje) aspektu suverenitetas reiškia, kad valstybei priklauso aukščiausioji valdžia, kad virš jos nėra aukštesnės valdžios; išoriniu (t. y. valstybės išorės santykiuose) aspektu suverenitetas reiškia valstybės nepriklausomybę nuo kitų valstybių.

Konstitucinio Teismo ir ESTT sprendimuose. Tiesa, svarbu nepamiršti, kad ES nėra valstybė ir tai lemia demokratijos mechanizmų funkcionavimo joje ypatumus.

Prigimtinis žmogaus teisių ir laisvių pobūdis – dar vienas konstitucinis Lietuvos valstybės pamatas. Kaip patvirtina kitų konstitucinių teismų patirtis, būtent dėl pagrindinių teisių skirtingo apsaugos laipsnio „persidengiančiose“ srityse ir kyla daugiausia ginčų. Jų prognozavimas sudėtingesnis nei kitais atvejais. Ir problemų kyla dėl nevienodo savarankiškai dirbančių teismų įdirbio ir „jurisprudencinio greičio“ atskleidžiant vieną ar kitą konkrečios žmogaus teisės apsaugos aspektą. Tiesa, atsižvelgiant į Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 20 d. sprendime išdėstytą pasiryžimą vertinant su ES teise susijusias nacionalines nuostatas konstitucinį aiškinimą (nesvarbu, tiesiogiai ar netiesiogiai) derinti su ES teise, šiuo atveju tai reikštų derinimą su ES pagrindinių teisių chartija ir jos nuostatų aiškinimu ESTT jurisprudencijoje. Tačiau kartais laikytis tokio pasiryžimo galėtų būti sudėtinga, pavyzdžiui, jeigu aukštesni apsaugos standartai būtų fiksuoti ne ESTT jurisprudencijoje, o Konstitucinio Teismo ankstesnėje jurisprudencijoje ar EŽTT sprendime, kuriuo buvo sekta formuojant lietuvišką apsaugos standartą.

Teismų jurisprudencijai daro įtaką įvairūs veiksniai. Neplanuoti ES ir konstitucinės raidos pokyčiai, naujų, netikėtų mokslinių koncepcijų iškilimas, pasikeitusios doktrininės preferencijos mokslo pasaulyje ir kiti metateisiniai veiksniai gali lemti tai, kad sukaupia ir paruošta teisinė materija paprasčiausiai bus „užmiršta“ ar dėl pasikeitusio teisinio konteksto įgis kitokią prasmę.

Teisminiam susikalbėjimui neabejotinai darys įtaką ir ESTT jurisprudencijoje plėtojamas pagarbos nacionaliniam tapatumui, neatsiejamam nuo pagrindinių politinių ir konstitucinių struktūrų, principo aiškinimas. Lietuviškoje doktrinoje plėtojama samprata, kad konstitucinis tapatumas – konstituciškai išreikštas Lietuvos valstybės nacionalinis tapatumas – suartina šias kategorijas ir didina savitarpio supratimą. Beje, noriu priminti, kad *Runevič-Vardyn* bylos sprendime ESTT konstatavo, jog pagal ESS 4 straipsnio 2 dalį Sąjunga taip pat gerbia valstybių narių nacionalinį tapatumą, kurio dalis yra valstybinės kalbos apsauga. Tai tarsi „paruoštukas“ Konstituciniam Teismui valstybinės kalbos apsaugą pripažinti ekvivalentiškos konstitucinio tapatumo sąvokos elementu.

4. Ar konstitucinio tapatumo apsaugos ir ES teisės taikymo ryšys svarbus vien Konstituciniam Teismui?

Konstitucinio Teismo misija – Konstitucijos viršenybės teisės sistemoje ir konstitucinio teisėtumo užtikrinimas, vykdamas įstatymų ir kitų teisės aktų konstitucingumo kontrolę. Konstitucijos 7 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai. Tai suponuoja visų be išimties teisę Lietuvoje taikančių viešosios valdžios institucijų, taip pat visų teismų pareigą išsiaiškinti, ar taikomas aktas konstitucingas.

Pagal Konstitucijos 110 straipsnį teisėjas negali taikyti įstatymo, kuris prieštarauja Konstitucijai. Tais atvejais, kai yra pagrindo manyti, kad įstatymas ar kitas teisės aktas, kuris turėtų būti taikomas konkrečioje byloje, prieštarauja Konstitucijai, teisėjas sustabdo šios bylos nagrinėjimą ir kreipiasi į Konstitucinį Teismą prašydamas spręsti, ar toks aktas atitinka Konstituciją. Ši taisyklė galioja ir tais atvejais, kai įstatymu ar kitu aktu įgyvendinami ES teisiniai reikalavimai.

Lietuvos teismai kartu vykdo ir ES bendrosios kompetencijos teismų funkciją. Jiems tenka pareiga užtikrinti tinkamą ir tikslų ES teisės taikymą, kilus neaiškumui – kreiptis į ESTT su prašymu priimti prejudicinį sprendimą dėl ES sutarčių aiškinimo, ES institucijų, įstaigų ar organų aktų galiojimo ir išaiškinimo (SESV 267 str.). Kad ir kokias funkcijas teismai vykdytų, teisėjai negali pamiršti, kad visų Lietuvos teismų įsteigimo pagrindas – Lietuvos Respublikos Konstitucija, kad šis aktas nustato teisminės valdžios ribas ir jos veikimo principus. Visi Lietuvos teisėjai yra davę priesaiką „vykdyti

teisingumą pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją ir įstatymus“, jiems pagal minėtą Konstitucijos 110 straipsnį tenka pareiga išsiaiškinti taikomos teisės konstitucingumo klausimą.

Kita vertus, valstybės narės atsako už tai, kad ES sutartys ir teisės aktai būtų taikomi laiku ir tinkamai. Jos atsakingos tiek už tiesioginį ES teisės taikymą, tiek už savo įstatymų ir kitų aktų, kuriais įgyvendinama ES teisė, taikymą.

Nacionaliniai teismai taip pat užtikrina ES teisės laikymąsi, kilus jos taikymo ar aiškinimo problemų, jie turi kreiptis į ESTT su prejudiciniu prašymu. Kartais aiškinama, kad užtenka kreiptis į ESTT dėl su ES teise susijusio nacionalinio akto atitikties ES teisei. Pagal ESTT jurisprudenciją negalima sudaryti kliūčių bet kurio bylos nagrinėjimo metu pateikti ESTT prejudicinį prašymą, tačiau nacionalinis teismas pagal Konstituciją įpareigotas išspręsti ir konstitucingumo klausimą. Šią pareigą jis taip pat privalo įvykdyti, tik jos vykdymu jis negali pateisinti nesikreipimo į ESTT su prejudiciniu prašymu. Teisėjas yra dviejų teisiųjų sistemų sandūroje, saistomas jų abiejų ir turi išsklaidyti abejones, kylančias iš abiejų pusių. Tai savitas „dviejų ponų tarno“ vaidmuo (tik be Carlo Goldoni komedijos veikėjo gudravimų), reikalaujantis nuoširdaus pasiryžimo laikytis abiejų sistemų imperatyvų ir naudotis visais jų numatytais mechanizmais. Žinoma, tai nėra paprastas veikimas, juk tenka veikti atsižvelgiant į dvi koordinacinių sistemas, mokėti pasinaudoti abiejų sistemų priemonėmis.

ES ir nacionalinės teisės sistemos yra autonomiškos, susietos ne pavaldumo ar subordinacijos saitais, bet koordinuotu veikimu. Susidūrus su „persidengiančiomis“ nuostatomis tenka kryptingai ieškoti būdų suderinti konstitucinius ir ES teisės reikalavimus. Teisminis bendradarbiavimas tokiu atveju yra pats svarbiausias. Tiek vidinis nacionalinių teismų, tiek tarpisteminis.

Galimi įvairūs teismų bendradarbiavimo modeliai, sukurti laikantis vienos ar kitos teorinės schemas. Mums svarbiau, kiek jie veiksmingi tikrovėje. Todėl kitų ES valstybių narių patirtis gali būti pamokoma. Siūlyčiau itališką pavyzdį, kaip turi elgtis teismai. Tai įvairių Italijos teismų veiksmai vadinamojoje *Taricco I* ir *Taricco II* bylų sagoje. Ši teisinė istorija susijusi su dviem prašymais priimti prejudicinį sprendimą ir dviem ESTT sprendimais. Pirmą prašymą pateikė ordinarinis teismas (*Tribunale di Cuneo*), antrą – Italijos Konstitucinis Teismas.

Taricco I bylos sprendime³⁴ ESTT konstatavo, kad Italijos baudžiamajame kodekse numatytas senaties terminas dėl sukčiavimo stambiu mastu pridėtinės vertės mokesčių, tenkančių ES, srityje yra trumpesnis nei senaties terminai už analogiškas veikas valstybės finansiniams interesams. ESTT nusprendė, kad kompetentingas nacionalinis teismas turi užtikrinti SESV 325 straipsnio 1 ir 2 dalių³⁵ visapusišką veikimą ir prirėkus netaikyti nacionalinės teisės nuostatų, kuriomis atitinkamai valstybei narei užkertamas kelias vykdyti jai šiomis SESV nuostatomis nustatytas pareigas.

Po tokio sprendimo Italijos kasacinis ir Milano teismai kreipėsi į Italijos Konstitucinį Teismą, nes jų nagrinėtose bylose pagal *Taricco I* sprendimą jie turėtų netaikyti minėtose BK nuostatose numatyto senaties termino ir priimti sprendimą iš esmės, o tai reikštų, kad jie turi taikyti ilgesnį senaties terminą, nei tas, kuris buvo nustatytas.

Italijos Konstitucinis Teismas suabejojo dėl tokio sprendimo suderinamumo su aukščiausiais Italijos konstitucinės sistemos principais ir neatimamų asmens teisių gerbimu. Konkrečiai kalbant, šio teismo nuomone, toks sprendimas galėtų pažeisti *nullum crimen, nulla poena sine lege* principą, pagal kurį, be kita ko, reikalaujama, kad baudžiamosios teisės nuostatos būtų suformuluotos tiksliai ir negalėtų galioti atgaline data. Italijos teisės sistemoje senaties taikymo tvarka baudžiamosios teisės srityje yra materialinio pobūdžio, taigi patenka į Italijos Konstitucijos 25 straipsnyje įtvirtinto teisėtumo principo

³⁴ ESTT 2015 m. rugsėjo 8 d. sprendimas *Taricco*, Nr. C-105/14, ECLI:EU:C:2015:555.

³⁵ Valstybės narės privalo prieš ES finansiniams interesams kenkiantį sukčiavimą imtis tų pačių priemonių, kaip ir prieš savo pačių interesams kenkiantį sukčiavimą.

taikymo sritį. Todėl šią tvarką turi apibrėžti konkrečios taisyklės, galiojančios nagrinėjamo nusikaltimo padarymo momentu. O laikantis ESTT sprendimo tektų taikyti ilgesnį senaties terminą, nei tas, kuris buvo nustatytas tuo metu. Todėl Italijos Konstitucinis Teismas kreipėsi į ESTT dėl *Taricco I* sprendimo išaiškinimo. Prašyme priimti prejudicinį sprendimą Italijos Konstitucinis Teismas pirmąsyk pavartojo žodžius „konstitucinis tapatumas“.

ESTT *M.A.S ir M.B* bylos³⁶ (ji dar vadinama *Taricco II* vardu) sprendime pažymėjo, kad svarbūs Sąjungos ir nacionalinėse teisės sistemose pagal *nullum crimen, nulla poena sine lege* principą kylantys reikalavimai yra susiję su taikytino baudžiamojo įstatymo numatomumu, apibrėžtumu ir negaliojimu atgaline data. Be to, *nullum crimen, nulla poena sine lege* principas yra bendrų valstybių narių konstitucinių tradicijų dalis (kiek tai susiję su baudžiamojo įstatymo negaliojimo atgaline data principu). Jeigu nacionalinis teismas turėtų nuspręsti, kad pareiga netaikyti nagrinėjamų baudžiamojo proceso taisyklių pažeidžia *nullum crimen, nulla poena sine lege* principą, nereikėtų jos vykdyti, net jeigu jos vykdymas leistų ištaisyti su Sąjungos teise nesuderinamą nacionalinę situaciją.

Taigi *M.A.S ir M.B* sprendime ESTT nusprendė, kad SESV 325 straipsnio 1 ir 2 dalys turi būti aiškinamos taip, kad pagal jas nacionalinis teismas baudžiamojoje byloje dėl nusikaltimų, susijusių su pridėtinės vertės mokesčiu, turi netaikyti nacionalinės materialinės teisės nuostatų dėl senaties, priskiriamų prie nacionalinės materialinės teisės srities, kuriomis daugeliu atvejų užkertamas kelias paskirti veiksmingas ir atgrasomas baudžiamąsias sankcijas už sukčiavimą stambiu mastu, kuriuo kenkiama Europos Sąjungos finansiniams interesams, arba kuriose numatyti senaties terminai dėl sukčiavimo stambiu mastu, kuriuo kenkiama šiems finansiniams interesams, yra trumpesni nei numatytieji dėl tokio sukčiavimo, kuriuo kenkiama atitinkamos valstybės narės finansiniams interesams, nebent toks netaikymas pažeistų *nullum crimen, nulla poena sine lege* principą dėl to, kad neapibrėžtas taikytinas įstatymas, arba dėl to, kad atgaline data taikomas teisės aktas, kuriame nustatytos griežtesnės baudžiamumo sąlygos nei galiojusios nusikaltimo padarymo momentu. Taigi tokiu sprendimu atsitraukta nuo absoliučios ES teisės pirmenybės principo sampratos.

Tokį ES teisės aiškinimo rezultatą lėmė tiek kryptingi nacionalinių teismų veiksmai, tiek ESTT platesnis ir labiau niuansuotas požiūris į ES teisinių imperatyvų taikymą konkrečioje valstybėje narėje. Veiksmų grandinės pradžioje regime dviejų nacionalinių ordinarinių teismų – Kasacinio ir Milano – iniciatyvą, po to Konstitucinio Teismo, kuriam pirmiausia rūpi konstitucijos viršenybės užtikrinimas, konstitucinis teisėtumas, kurio pagrindinis matas – šalies konstitucijų, kreipimasi į ESTT priimti prejudicinį sprendimą, ir pagaliau ESTT apgalvotą, besikertantį su įprastine interpretacija, atsakymą, leidusį suderinti konstitucinius ir europinius imperatyvus. Tai lygiaverčių ir tą lygiavertiškumą suvokiančių partnerių teismo dialogo pavyzdys, kaip turi veikti teismai, ieškantys iškilusios problemos sprendimo.

Bet kokia teisės nuostatų, atsidūrusių tarpsteminės sąveikos lauke, aiškinimo pradžios pozicija – sistemose *įtvirtintos darnos paieška* kaip pirmasis imperatyvas. Sistemų opozicija svarbi išryškinant jų ypatumus, tačiau aiškinant jų funkcionavimą būtina matyti tarpsteminės sąveikos esmę, tuo labiau kad tos sistemos nėra susijusios hierarchiniu ryšiu. Šioje sąveikoje konstitucinis tapatumas laikytinas ne tiek priešpriešos, kiek teismo bendradarbiavimo instrumentu, padedančiu užtikrinti nacionalinės ir ES teisinių sistemų pusiausvyrą, įtvirtintą Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir ES pirminėje teisėje.

Kiekvienu europinės integracijos, kaip konstitucinės vertybės, susidūrimo su kitomis konstitucinėmis vertybėmis atveju Konstituciniam Teismui tenka pareiga nubrėžti ribą, kurią nubrėžus, nebūtų paneigta ar iškreipta abiejų vertybinių pusių prasmė ir reikšmė bei kartu užtikrintas darnus abiejų teisinių sistemų funkcionavimas, taigi, ir tinkamas ES teisės reikalavimų įgyvendinimas Lietuvoje.

³⁶ ESTT 2017 m. gruodžio 5 d. sprendimas *M.A.S ir M.B*, Nr. C-42/17, ECLI:EU:C:2017:936.

Išvados

1. Lietuvos valstybės geopolitinės orientacijos principas, kurio vienam iš elementų – narystei ES – pripažįstamas konstitucinės vertybės statusas ir pabrėžiamas jos glaudus ryšys su nekeičiamais pamatiniais Lietuvos valstybės konstituciniais principais – valstybės nepriklausomybe, demokratija ir prigimtinio žmogaus teisių ir laisvių pobūdžiu, yra priskirtinas prie Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje formuojamo konstitucinio tapatumo elementų.
2. Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje yra pažymėjęs, kad konstitucinis visateisio Lietuvos Respublikos dalyvavimo Europos Sąjungoje imperatyvas suponuoja ir konstitucinį Lietuvos Respublikos įsipareigojimą tinkamai įgyvendinti Europos Sąjungos teisės reikalavimus, ir kad Europos Sąjungos teisė yra Lietuvos Respublikos teisės, taip pat Konstitucijos, aiškinimo šaltinis tose srityse, kuriose pagal Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ 1 straipsnį Lietuvos Respublika dalijasi ar patiki Europos Sąjungai valstybės institucijų kompetenciją.
3. Konstitucinis tapatumas laikytinas ne tiek priešpriešos, kiek teismo bendradarbiavimo instrumentu, padedančiu užtikrinti nacionalinės ir ES teisinių sistemų pusiausvyrą, įtvirtintą Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir ES pirminėje teisėje. Kiekvienu europinės integracijos, kaip konstitucinės vertybės, susidūrimo su kitomis konstitucinėmis vertybėmis atveju Konstituciniam Teismui tenka pareiga nubrėžti ribą, kurią nubrėžus, nebūtų paneigta ar iškreipta abiejų vertybinių pusių prasmė ir reikšmė bei kartu užtikrintas darnus abiejų teisinių sistemų funkcionavimas.
4. Nacionaliniai teismai, iškilus klausimui dėl nacionalinių teisės aktų atitikties ES teisei, turi nepamiršti, kad ES teisinių imperatyvų laikymasis neatleidžia nuo pareigos laikytis konstitucinių imperatyvų ir nevengti tokių aktų konstitucingumo patikros. Teisingo sprendimo šioje srityje paieška neįsivaizduojama be ordinarinio, konstitucinio ir ESTT bendradarbiavimo instrumentų, nustatytų Lietuvos ir ES teisinėse sistemose, panaudojimo.

Literatūra

Teisės aktai

Europos Sąjungos sutartis (suvestinė redakcija). *OL C 202*, p. 13.

Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo (suvestinė redakcija). *OL C 202*, p. 47.

Protokolai. *OL C 202*, p. 201.

Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. *OL C 202*, p. 389.

Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014; TAR 2019-04-02, Nr. 05330.

Specialioji literatūra

Arnold, R. (2014). L'identità costituzionale: un concetto conflittuale. In: Di Blase, A. (ed.). *Convenzioni sui diritti umani et corti nazionali*. Roma: Tre-Press, p. 149–156 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://romatrepress.uniroma3.it/wp-content/uploads/2019/05/L%E2%80%99identit%C3%A0-costituzionale-un-concetto-conflittuale.pdf> [žiūrėta 2021 m. gruodžio 12 d.].

Burgorgue-Larsen, L. (ed.) (2011). *L'identité constitutionnelle saisie par les juges en Europe*. Paris: Editions Pedone.

Cloots, E. (2015). *National Identity in EU Law*. Oxford: Oxford University Press.

De Burca, G., Scott, J. (eds.) (2000). *Constitutional Change in the EU. From Uniformity to Flexibility*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing.

De Witte, B. et al. (2001). *The Many Faces of Differentiation in EU*. Antwerpen: Intersentia.

Delledonne, G. (2016). Homogénéité constitutionnelle et protection des droits fondamentaux et de l'Etat de droit dans l'ordre juridique européen. *Politique européenne*, 53(3), 86–109.

Dermine, P. et al. (2015). L'influence du droit constitutionnel sur le droit de l'Union européenne. *Annales de Droit de Louvain*, 75(3–4), 451–497.

Drinóczi, T. (2020). Constitutional Identity in Europe: The Identity of the Constitution. A Regional Approach. *German Law Journal*, 21(2), 105–130, <https://doi.org/10.1017/glj.2020.1>

- Faraguna, P. (2016). Alla ricerca dell'identità costituzionale tra conflitti giurisdizionali e negoziazione politica. *Costituzionalismo.it*, 3, 195–254 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.costituzionalismo.it/costituzionalismo/download/Costituzionalismo_201603_591.pdf [žiūrėta 2021 m. gruodžio 12 d.].
- Faraguna, P. (2017). Constitutional Identity in the EU – A Shield or a Sword? *German Law Journal*, 18(7), 1617–1640.
- Fatin-Rouge Stéfani, M. et al. (eds.) (2015). *L'identité a la croisée des Etats et de l'Europe. Quel sens? Quelles fonctions?* Bruxelles: Bruylant.
- Grewe, C. (2010). Les droits intangibles. *Annuaire international de justice constitutionnelle*, XXVI, p. 437–451.
- Griciūnas, P. (2018). Europos Sąjungos teisės taikymo tipai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Teisė*, 109, 50–68, <https://doi.org/10.15388/Teise.2018.109.11986>.
- Grimm, D. (2019). L'acquis du constitutionalisme et ses perspectives dans le monde changé. *Trivium*, 30, p. 100–123 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://journals.openedition.org/trivium/pdf/6376> [žiūrėta 2021 m. gruodžio 12 d.].
- Guastini, R. (2010). *Leçons de théorie constitutionnelle*. Paris: Dalloz.
- Guillard, C. (2006). *L'intégration différenciée dans l'Union européenne*. Bruxelles: Bruylant.
- Jacqué, J.-P. (2007). Droit constitutionnel national, droit communautaire, CEDH, Charte des Nations Unies. *Revue française de droit constitutionnel*, 69(1), 3–37.
- Jarašiūnas, E. (2017). Quelques considérations sur les fondements constitutionnels de l'adhésion de la Lituanie à l'Union européenne. In: Pavliha, M. et al. (eds.). *Izzivi prava v življenjski resničnosti. Challenges of Law in Life Reality. Liber amicorum Marko Ilešič*. Ljubljana: Pravna fakulteta Univerza v Ljubljani, 265–286.
- Jarašiūnas, E. (2019). Konstitucinis tapatumas: sąvokos vartojimo prasingumas. *Jurisprudencija*, 26(1), 6–39, <https://doi.org/10.13165/JUR-19-26-1-01>.
- Jarašiūnas, E. (2020). L'identité constitutionnelle et l'adhésion à part entière d'un État à l'Union européenne dans la jurisprudence constitutionnelle lituanienne. In: Szczepanowska-Kozłowska, K. (ed.). *Profesor Marek Saffan znany i nieznan. Księga jubileuszowa z okazji siedemdziesiątych urodzin*. Warszawa: Beck, p. 179–190.
- Kruzlicz, P. (2018). Le sens et les limites de terme l'identité en droit constitutionnel: à la recherche d'une définition juridique. *Sinergies Roumanie*, 13, 111–129 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://gerflint.fr/Base/Roumanie13/kruzlicz.pdf> [žiūrėta 2021 m. gruodžio 12 d.].
- Marciali, S. (2007). *La flexibilité du droit de l'Union européenne*. Bruxelles: Bruylant.
- Millet, F.-X. (2013). *L'Union européenne et l'identité constitutionnelle des Etats membres*. Paris: L.G.D.J.
- Quesnel, M. (2015). *La protection de l'identité constitutionnelle de la France*. Paris: Dalloz.
- Römer, M. (1922). Lietuvos suvereninė valdžia Konstitucijos projektu. *Teisė*, 1, 3–12.
- Saiz Arnaiz, A.; Alcobero Liivinia, C. (eds.) (2013). *National Constitutional Identity and European Integration*. Cambridge-Antwerp-Portland: Intersentia.
- Sinkevičius, V. (2015). Konstitucijos keitimo apribojimai? *Jurisprudencija*, 22(2), 206–230, <https://doi.org/10.13165/JUR-15-22-2-02>.
- Vaičiaitis, V. (2020). 2020 m. liepos 30 d. Konstitucinio Teismo nutarimo *dictum*. *TeisėPro* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.teise.pro/index.php/2020/08/18/v-vaicaitis-2020-m-liepos-30-dienos-konstitucinio-teismo-nutarimo-dictum> [žiūrėta 2021 m. gruodžio 12 d.].
- Van Der Schyff, G. (2016). Exploring Member State and European Union Constitutional Identity. *European Public Law*, 22(2), 227–241.
- Von Bogdandy, A.; Schil, S. (2011). Overcoming Absolute Primacy – Respect for National Identity under Lisbon Treaty. *Common Market Law Review*, 48(5), 1417–1453.
- Voßkuhle, A. (2019). L'intégration par le droit – la contribution de la Cour constitutionnelle fédérale. *Trivium*, 30, p. 77–99 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://journals.openedition.org/trivium/pdf/6376> [žiūrėta 2021 m. gruodžio 12 d.].
- Žalimas, D. (2015). Amžinosios nuostatos – demokratinės santvarkos ir konstitucinės tapatybės garantija. *Konstitucinė jurisprudencija*, 38(2), 324–329.
- Žalimas, D. (2017). Lietuvos konstitucinės tapatybės ir žmogaus teisių apsaugos sąveika. *Jurisprudencija*, 24(1), 35–49, <https://doi.org/10.13165/JUR-17-24-1-02>.

Teismų sprendimai

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktai

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. lapkričio 23 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 101-2916.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 23 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 17-419.

- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. spalio 18 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 88-2724.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. sausio 25 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 10-295.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 93-4000.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. lapkričio 5 d. išvada, *Valstybės žinios*, 163-5955.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 181-6708, atitaisymai *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 186, 2011, Nr. 33.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 30-1050.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 21 d. sprendimas, *Valstybės žinios*, 127-4849.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gruodžio 21 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 141-5430.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. gegužės 8 d. sprendimas, byla Nr. 47/04.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 110-4511.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 111-4549.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 4 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 140-5569.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. birželio 21 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 76-3672.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. kovo 29 d. nutarimais, *Valstybės žinios*, 40-1973.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 105-5330.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. gruodžio 19 d. sprendimas, *Valstybės žinios*, 152- 7779.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. kovo 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 28-1333.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. nutarimas, TAR, 487.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. liepos 11 d. nutarimas, TAR, 10117.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 20 d. sprendimas Nr. KT21-S11/2017.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. liepos 30 d. nutarimas, TAR, 14847.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo aktai

- Costa* [ESTT], Nr. 6/64, [1964-07-15]. ECLI:EU:C:1964:66.
- Omega* [ESTT], Nr. C-36/02, [2004-10-14]. ECLI:EU:C:2004:614.
- Skoma-Lux* [ESTT], Nr. C-161, [2007-12-11]. ECLI:EU:C:2007:773.
- Heinrich* [ESTT], Nr. C-345/06, [2009-03-10]. ECLI:EU:C:2009:140.
- Winner Weten* [ESTT], Nr. C-409/06, [2010-09-08]. ECLI:EU:C:2010:503.
- Sayn-Wittgenstein* [ESTT], Nr. C-208/09, [2010-12-22]. ECLI:EU:C:2010:806.
- Runevič-Vardyn* [ESTT], Nr. C-391/09, [2011-05-12]. ECLI:EU:C:2011:291.
- Association France Nature Environnement* [ESTT], Nr. C-379/15, [2016-07-28]. ECLI:EU:C:2016:603.
- Taricco* [ESTT], Nr. C-105/14, [2015-09-08]. ECLI:EU:C:2015:555.
- M.A.S ir M.B* [ESTT], Nr. C-42/17, [2017-12-05]. ECLI:EU:C:2017:936.
- Generalinio advokato M. Poiarės Maduro išvada, *Société Arcelor*, Nr. C-127/07, [2008-05-21]. ECLI:EU:C:2008:292.

Importance of the Concept of Constitutional Identity for Ensuring European Union Law in Lithuania

Egidijus Jarašiūnas

(Mykolas Romeris University)

S u m m a r y

This paper examines issues of how the concept of constitutional identity, which has emerged in the jurisprudence of the Lithuanian Constitutional Court, is significant for ensuring European Union law in Lithuania. This concept, the axis of which is formed by intangible fundamental constitutional principles of the Lithuanian state (the independence of the state, democracy, the innate character of human rights and freedoms) also unites the principle of geopolitical orientation, of which membership in the European Union is an integral part.

The Constitutional Court has noted in its jurisprudence that the constitutional imperative of full participation of the Republic of Lithuania in the European Union also presupposes the constitutional obligation of the Republic of Lithuania to properly implement the requirements of EU law and that European Union law is a source of interpretation in relation to the law of the Republic of Lithuania. Article 1 of the Act “On the Membership of the Republic of Lithuania in the European Union” states that the Republic of Lithuania shares or entrusts to the European Union the competence of state institutions.

Constitutional identity is considered not only as an instrument of opposition, but more as an instrument of judicial cooperation, which can help to ensure the balance between national and EU legal systems, enshrined in the Constitution of the Republic of Lithuania and EU primary law. In every encounter of European integration as a constitutional value with other constitutional values, the Constitutional Court has a duty to draw a line which would not deny or distort the meaning and significance of both sides of values, at the same time ensuring the harmonious functioning of both legal systems. When raising the question of the compatibility of national legislation with EU law, national courts must bear in mind that compliance with EU legal imperatives does not relieve them of their obligation to respect constitutional imperatives and to avoid reviewing the constitutionality of such acts. The search for a just solution in this area is inconceivable without the use of the ordinary courts, the Constitutional Court, and the cooperation instruments of the Court of the Justice of the European Union established in Lithuanian and EU legal systems.

Konstitucinio tapatumo koncepcijos reikšmė Europos Sąjungos teisei užtikrinti Lietuvoje

Egidijus Jarašiūnas

(Mykolo Romerio universitetas)

S a n t r a u k a

Straipsnyje nagrinėjami konstitucinio tapatumo koncepcijos, išryškėjusios Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, poveikio Europos Sąjungos teisės taikymui Lietuvoje klausimai. Ši sąvoka, kurios šerđ sudaro nekeičiami pamatiniai Lietuvos valstybės konstituciniai principai – valstybės nepriklausomybė, demokratija ir prigimtinis žmogaus teisių ir laisvių pobūdis – taip pat apima glaudžiai su minėtais principais susijusį Lietuvos valstybės geopolitinės orientacijos principą, kurio sudedamasis elementas yra Lietuvos narystė Europos Sąjungoje.

Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje yra pažymėjęs, kad konstitucinis visateisio Lietuvos Respublikos dalyvavimo Europos Sąjungoje imperatyvas suponuoja ir konstitucinį Lietuvos Respublikos įsipareigojimą tinkamai įgyvendinti Europos Sąjungos teisės reikalavimus, ir kad Europos Sąjungos teisė yra Lietuvos Respublikos teisės, taip pat Konstitucijos aiškinimo šaltinis tose srityse, kuriose pagal Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ 1 straipsnį Lietuvos Respublika dalijasi ar patiki Europos Sąjungai valstybės institucijų kompetenciją.

Konstitucinis tapatumas laikytinas ne tiek priešpriešos, kiek teismo bendradarbiavimo instrumentu, padedančiu užtikrinti nacionalinės ir ES teisių sistemų pusiausvyrą, įtvirtintą Lietuvos Respublikos konstitucijoje ir ES pirmineje teisėje. Kiekvienu europinės integracijos, kaip konstitucinės vertybės, susidūrimo su kitomis konstitucinėmis vertybėmis atveju Konstituciniam Teismui tenka pareiga nubrėžti ribą, kurią nubrėžus, nebūtų paneigta ar iškreipta abiejų vertybių prasmė ir reikšmė bei kartu užtikrintas darnus abiejų teisių sistemų funkcionavimas. Nacionaliniai teismai, iškilus klausimui dėl nacionalinių teisės aktų atitikties ES teisei, neturi pamiršti, kad ES teisių imperatyvų laikymasis neatleidžia nuo pareigos laikytis konstitucinių imperatyvų ir nevengti tokių aktų konstitucingumo patikros. Teisingo sprendimo šioje srityje paieška neįsivaizduojama be ordinarinio, konstitucinio ir ESTT bendradarbiavimo instrumentų, nustatytų Lietuvos ir ES teisinėse sistemose, panaudojimo.

Egidijus Jarašiūnas, Mykolo Romerio universiteto afilijuotasis profesorius, socialinių mokslų (teisė) daktaras, profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: lyginamoji konstitucinė teisė, konstitucinė kontrolė, Europos Sąjungos teisės ir nacionalinės teisės sąveika.

Egidijus Jarašiūnas, Mykolas Romeris University, Affiliated Professor, Doctor of Social Sciences (Law), Professor. Research interests: comparative constitutional law, constitutional review, interaction between European Union law and national law.